

УДК 159.923:316.752

А. М. Орлова

аспірант факультету психології

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ НА РІВНІ НОРМАТИВНИХ ІДЕАЛІВ ЗІ СТАВЛЕННЯМ ДО ВЛАСНОГО ВИБОРУ

У статті проведено аналіз підходів до вивчення проблеми цінностей та ставлення до власного вибору особистості. Виявлено різноманітні підходи до проблеми вивчення цінностей. Показано, що цінності лежать в основі здійснення власного вибору. Встановлено взаємозв'язки цінностей особистості на рівні нормативних ідеалів та відношення до власного вибору.

Ключові слова: вибір, цінності, нормативні ідеали, задоволеність, самостійність, обміркованість, емоційний знак вибору.

Питання проблеми вибору в сучасній науці постає досить гостро та вивчається з різних точок зору. Дослідники намагаються виявити різноманітні підстави здійснення особистісного вибору та пояснити процес і результат вибору. Одним із напрямів таких досліджень є вивчення мотиваційної складової власного вибору, а саме — дослідження цінностей особистості. Вчені, які цікавляться цією проблемою, стверджують, що цінності є підставою для здійснення того чи іншого вибору особистістю. Проте аналіз сучасної наукової літератури виявив, що більшість досліджень проводяться лише в теоретичному плані, що зумовлює необхідність емпіричного підтвердження даних.

Відомо, що в радянській психології ціннісні орієнтації переважно розглядаються в складі такої властивості особистості, як спрямованість (Б. Г. Ананьєв, О. М. Леонтьєв, В. М. Мясіщев, С. Л. Рубінштейн, Д. Б. Ельконін та ін.). Хоча є деякі відмінності у визначенні поняття «спрямованість», але всі дослідники зазначають, що ціннісні орієнтації є домінуючою її складовою, яка впливає на вибір форми поведінки та відображає відношення суб'єкта до світу цінностей [6].

Найбільш відомим підходом до вивчення цінностей у зарубіжній психології є концепція М. Рокича. Під цінностями дослідник розуміє вид переконань, який займає центральне положення в системі особистості [1]. Автор концепції виділяє два класи цінностей: 1) термінальні (переконання в тому, що якась кінцева мета індивідуального існування полягає в прямуюванні до неї); 2) інструментальні (переконання в тому, що якийсь образ дій або властивість особистості є пріоритетним у будь-якій ситуації) [5]. Більшість досліджень цінностей та ціннісних орієнтацій базуються саме на цій концепції. Але не менш цікавою є сучасна теорія Ш. Шварца, яка у своїй основі перейняла ідеї М. Рокича, однак суттєво їх доповнила та розширила.

Ш. Шварц виокремлює два рівні існування цінностей: 1) рівень нормативних ідеалів (відображає уяву людини про те, як потрібно вчинити, що зу-

мовлює тим самим життєві принципи поведінки); 2) рівень індивідуальних пріоритетів (співвідноситься із конкретними вчинками особистості). Необхідно відмітити, що дослідник цікавиться вивченням цінностей не лише на індивідуальному рівні, але й на культурному. Інтерес Ш. Шварца до вивчення цінностей на рівні культури привів його до створення блоків цінностей, які дозволили обмежити множинність культурних цінностей невеликою кількістю вимірів, по яким можна порівнювати культури: консерватизм («соціальний порядок», «ввічливість», «національна безпека», «повага до думок інших», «повага до традицій», «самодисципліна», «мудрість», «стриманий», «поважаючи батьків та старших», «зберігаючи свій імідж», «слухняний», «благочестивий», «схильний вибачати», «охайний»), ієрархія («соціальна сила», «багатство», «авторитет», «скромний»), гармонія («мир у всьому світі», «єднання з природою», «світ краси», «захисний навколишнє середовище»), рівноправ'я («рівність», «соціальна справедливість», «вірний», «чесний», «корисний», «відповідальний»), інтелектуальна автономія («свобода», «креативність», «відкритий до чужих думок»), афективна автономія («задоволеність», «життя, сповнене вражень», «мінливе життя», «насолоджуючийся життям», «потураючий своїм бажанням»), майстерність («соціальне визнання», «самостійний», «сміливий», «обираючий власні цілі», «цілеспрямований», «впливовий», «здатний», «успішний») [2; 3].

Обидві концепції набули значної популярності ще й завдяки тому, що автори розробили методики дослідження ціннісних орієнтацій та цінностей.

Якщо розглядати проблему здійснення вибору крізь призму концепції цінностей, що була запропонована Ш. Шварцом, то можна припустити, що в основі здійснення власного вибору особистості лежать цінності, які є домінуючими на рівні її переконань або на рівні поведінки. В дослідженні нас цікавлять цінності, що є домінуючими на рівні нормативних ідеалів особистості (переконання), а саме ті переконання, які впливають на процес власного вибору особистості. Тобто у фокусі нашого дослідження опиняється також проблема ставлення до власного вибору. На сьогоднішній день тільки російські дослідники Д. О. Леонт'єв, О. Ю. Мандрикова та А. Х. Фам розробили модель ставлення до власного вибору. Такі теоретичні засади й стали підґрунтям для нашого емпіричного дослідження. Ця група вчених розглядає вибір як діяльність. Вони вважають, що якісні характеристики діяльності вибору виявляються важливішими за те, який саме вибір було зроблено [4].

Метою нашого дослідження є вивчення характеру взаємозв'язку цінностей особистості на рівні нормативних ідеалів та її ставлення до власного вибору.

У ході реалізації мети дослідження передбачається виконання наступних завдань: 1) вивчити ставлення до власного вибору (на прикладі здійснення вибору спеціальності досліджуваними); 2) дослідити цінності особистості на рівні нормативних ідеалів; 3) встановити взаємозв'язок цінностей на рівні нормативних ідеалів та ставлення до власного вибору досліджуваними.

Для дослідження особистісного вибору була обрана методика «Суб'єктивна якість вибору» (СЯВ), що розроблена групою російських дослідників (Д. О. Леонтьєв, О. Ю. Мандрикова, А. Х. Фам) та дозволяє виявити якісні особливості вибору респондентів, а саме ставлення до власного вибору за допомогою таких шкал: обміркованість вибору; емоційний знак вибору; самостійність вибору; задоволеність вибором [4]. Для оцінки було обрано вибір спеціальності, який здійснювали всі досліджувані в певний період свого життя під час вступу до ВНЗ.

Для дослідження цінностей була обрана методика Ш. Шварца для вивчення цінностей особистості. Для аналізу даного питання взято до уваги першу частину опитувальника «Огляд цінностей». За допомогою цієї частини методики вивчаються нормативні ідеали, цінності особистості на рівні переконань, а також структура цінностей, яка здійснює найбільший вплив на особистість, але яка не завжди виявляється в соціальній поведінці. Ми вважаємо, що вивчення взаємозв'язку окремих нормативних ідеалів (як термальних, так і інструментальних, які складають список із 57 цінностей) із ставленням особистості до власного вибору надасть можливість більш детального аналізу цієї проблеми.

Математична обробка результатів здійснювалася за допомогою кореляційного аналізу методом Спірмена.

Була обрана група досліджуваних у кількості 75 осіб, до якої увійшли студенти 2 та 3 курсів факультету психології (денної та заочної форм навчання) ХНУ імені В. Н. Каразіна.

Математичний аналіз даних дозволив виявити взаємозв'язки між нормативними ідеалами особистості та суб'єктивною якістю вибору.

Встановлено, що досліджувані, для яких цінність «задоволення» є однією із значущих, здійснювали вибір спеціальності необмірковано ($p \leq 0,05$), залежно від ситуації та інших людей ($p \leq 0,05$), а також особистість залишилася незадоволеною власним вибором ($p \leq 0,01$). Можна припустити, що такі досліджувані, здійснюючи вибір спеціальності під тиском близьких людей, не відчували його «своїм» та здійснили, не вдаючись у подробиці та розмірковування. Це все може пояснювати загальну незадоволеність результатом.

Особи, для яких однією із провідних є цінність «життя, сповнене вражень» вибір спеціальності здійснювали без особливої залученості ($p \leq 0,01$), болісно ($p \leq 0,01$) та залежно від інших осіб або обставин ($p \leq 0,05$). Такі досліджувані залишилися також незадоволені власним вибором ($p \leq 0,05$). Можливо, що люди, яким притаманна спрямованість до новизни, не відчували, що вибір спеціальності зможе надати їх життю нових вражень та не акцентували увагу на цьому, що призвело до подібних результатів.

Отримані дані свідчать про те, що існує зворотній зв'язок цінності «соціальне визнання» з обміркованістю ($p \leq 0,05$) та самостійністю ($p \leq 0,05$) здійснення вибору. Якщо для досліджуваного однією із провідних цінностей є «соціальне визнання», то він здійснює вибір спеціальності необмірковано та під тиском оточуючих. Якщо ж людина взагалі спрямована на схвалення та повагу, то точка зору близьких виявляється основною і

при здійсненні вибору досліджуваним, який він робить не замислюючись, а лише втілюючи у життя думки оточуючих.

Виявлено, що досліджувані, для яких цінність «насолоджуючийся життям» є провідною, здійснюють вибір необмірковано ($p \leq 0,05$) та під тиском оточуючого середовища ($p \leq 0,01$). Такі особи також виявляються незадоволеними власним вибором ($p \leq 0,05$). Вони націлені у житті переважно на насолоду від їжі та різних видів розваг і схильні не приділяти великої уваги серйозним речам, що веде до відсутності мотивації та самостійності при здійсненні вибору спеціальності. Можна також припустити, що люди з такою провідною цінністю схильні перекидати відповідальність за вибір спеціальності на оточуючих, що призводить до незадоволеності результатом.

Дослідження вказує на негативний взаємозв'язок цінності «почуття приналежності» з емоційним знаком вибору ($p \leq 0,05$). У ситуації, коли для досліджуваного відчуття, що інші піклуються про нього, є домінуючим, вибір спеціальності виявляється болісним та породжує у особистості негативні переживання. Можливо, що для таких людей вибір спеціальності сприяє відчуттю дискомфорту, оскільки для досліджуваного це вимушений крок до прояву самостійності, який не дав відчуття піклування про нього. Тобто, загалом ситуація вибору примусила людину вийти із зони свого комфорту.

Аналіз даних свідчить про те, що чим важливішою для досліджуваного є цінність «смысл життя», тим більш легко та радісно особистість здійснювала вибір спеціальності ($p \leq 0,05$). Такі досліджувані роблять акцент на цілях у житті. Можна припустити, що ситуацію вибору спеціальності вони сприймають як можливість постановки нової мети та її реалізації, що сприяє переживанню позитивних емоцій у процесі вибору.

Цінність «відповідальний» також пов'язана із емоційним знаком вибору ($p \leq 0,05$). Якщо для людини є однією із провідних дана цінність, то вона відчуває позитивні емоції при здійсненні вибору спеціальності. Скоріш за все, що досліджуваному було радісно та легко робити свій вибір, бо він надавав йому можливість проявити свою відповідальність.

Дослідження встановило позитивний взаємозв'язок цінності «самостійний» із самостійністю здійснення вибору ($p \leq 0,05$). Якщо особистість переконана у своїй самодостатності, то і вибір спеціальності вона здійснює самостійно та добровільно.

Встановлено, що якщо для досліджуваного однією із домінуючих цінностей є «соціальна сила», то він робить вибір спеціальності під тиском оточуючого середовища ($p \leq 0,05$). Якщо особистість у житті керується у своїх переконаннях контролем над іншими, домінантністю, то вибір спеціальності вона не спроможна зробити самостійно. Можливо, що ситуація вибору спеціальності — перший серйозний досвід вибору у житті особистості і людина не має змоги вести себе домінуючим чином.

Цінність «авторитет» має зворотній зв'язок із самостійністю здійснення вибору ($p \leq 0,01$). Чим більш домінуючою для досліджуваного є переконання права бути лідером або командувати, тим більше шансів, що вибір спеціальності він робив під впливом оточуючих людей або обставин. Скоріш

за все, людина виявилася неспроможною зробити самостійний вибір та проявити свої лідерські якості, оскільки вибір спеціальності виявився одним із перших і відповідальних виборів у її житті.

Особи, для яких цінність «скромний» є однією із провідних цінностей виявляються неспроможними зробити самостійний вибір ($p \leq 0,05$). Можна припустити, що такі досліджувані діють у ситуації вибору під впливом оточуючого середовища, бо не схильні привертати до себе увагу тим, що виявляють самостійність та виражають власну точку зору.

Результати дослідження вказують на взаємозв'язок цінності «сміливий» із самостійністю здійснення вибору спеціальності ($p \leq 0,05$). Коли досліджуваний схильний до пошуку нових пригод та ризику, то вірогідніше, що вибір спеціальності він здійснює під впливом оточуючого середовища. Скоріш за все, що такій особистості не вистачає досвіду у подібних ситуаціях, щоб вона змогла вести себе, керуючись цінністю «сміливість».

Отримані дані свідчать про негативний взаємозв'язок цінності «захищаючий оточуюче середовище» та самостійності вибору ($p \leq 0,05$). Чим більш значущою для людини є дана цінність, тим більше шансів, що вона виявляється неспроможною здійснити самостійно власний вибір. Тобто, особистість схильна зазвичай діяти під впливом обставин та ситуація вибору не є виключенням.

Досліджувані, для яких однією із домінуючих є цінність «впливовий» при виборі спеціальності діють під тиском оточуючого середовища ($p \leq 0,05$). Можливо, що особі, яка переконана в тому, що вона може впливати на людей та події, також не вистачає досвіду у ситуації вибору спеціальності, як і у попередніх випадках.

Цінність «поважаючий батьків та старших» також негативно пов'язана із самостійністю вибору ($p \leq 0,05$). При даній домінуючій цінності досліджувані не спроможні робити самостійний вибір. Скоріш за все, що повага до батьків та старших змусила досліджуваного прийняти їх точку зору щодо ситуації, тобто, особистість більшою мірою діяла під впливом обставин, ніж самостійно.

Досліджувані, для яких цінність «здоровий» є провідною, схильні діяти під впливом ситуації та не проявляти самостійності при виборі спеціальності ($p \leq 0,01$). Можна припустити, що такі особи переклали відповідальність за вибір на ситуацію, щоб не виходити із зони комфорту та не завдавати переживаннями шкоди своєму фізичному та духовному здоров'ю.

Встановлено, що ті досліджувані, для яких виявилася домінуючою цінність «приймаючий життя» також не спроможні робити самостійний вибір ($p \leq 0,05$). Тобто, особи, які підкоряються життєвим обставинам і в ситуації вибору діють під впливом оточуючого середовища.

Результати аналізу вказують на взаємозв'язок цінності «слухняний» із самостійністю здійснення власного вибору ($p \leq 0,05$). Чим більш значущою для досліджуваного є дана цінність, тим більше ймовірність того, що досліджуваний здійснює вибір під впливом оточуючих людей або обставин. Можливо, що він мав власну точку зору щодо вибору, а його близькі люди відстоювали протилежну точку зору. У такій ситуації переконання особис-

тості не дозволили їй вчинити так, як вона хотіла. Також можливий варіант, що досліджуваний лише виконав побажання своїх батьків або інших близьких людей, не маючи власної думки на цей рахунок.

Аналіз даних виявив негативний взаємозв'язок цінності «багатство» із задоволеністю власним вибором спеціальності ($p \leq 0,01$). Досліджувані, для яких дана цінність виявляється домінуючою, не задоволені власним вибором. Особи, які переконані у значущості матеріальної власності та грошей, не вбачають у виборі спеціальності реалізації своїх вподобань. Можливо, що вони розчаровані у результаті свого вибору та вважають, що він не принесе бажаного матеріального благополуччя.

Виявлено, що досліджувані, для яких домінуючою є цінність «мінливе життя», не задоволені вибором спеціальності ($p \leq 0,01$). Такі особи впевнені, що життя повинно бути сповнене проблемами, змінами та новизною. Можливо, що результат вибору спеціальності здається монотонним та не цікавим, що призводить до незадоволеності та сумнівів щодо його правильності.

Цінність «мир у всьому світі» позитивно пов'язана із задоволеністю власним вибором ($p \leq 0,05$). Якщо досліджуваний у своїх переконаннях спрямований на свободу від конфліктів та війн, то він задоволений власним вибором спеціальності. Скоріш за все, цей результат може бути обумовлений тим, що вони обрали психологію своєю спеціальністю, тим самим задовольнивши своє бажання наблизитися до домінуючих переконань.

Отримані дані вказують на те, що досліджувані, для яких цінність «відкритий до чужих думок» є однією із провідних, задоволені власним вибором спеціальності ($p \leq 0,05$). Можна припустити, що люди, які терпимі до різних ідей та вірувань, також лояльно ставляться до результату власного вибору, що обумовлює задоволеність ним.

Встановлено, що цінність «допитливий» також позитивно пов'язана із задоволеністю власним вибором ($p \leq 0,05$). Чим більше у досліджуваного переважає допитливість та інтерес до всього навколо, тим більше він задоволений власним вибором. Скоріш за все, вибір спеціальності дає можливість особистості задовольняти власну допитливість, що обумовлює задоволеність власним вибором та відсутність сумнівів щодо його правильності.

Таким чином, можна зробити наступні висновки щодо взаємозв'язку цінностей на рівні нормативних ідеалів із суб'єктивною якістю вибору:

1. Обміркованість вибору негативно корелює з цінностями «задоволеність», «життя, сповнене вражень», «соціальне визнання» та «насолоджуючийся життям». У тих, хто необмірковано ставиться до власного вибору переважають цінності афективної автономії та майстерності.

2. Емоційний знак вибору негативно корелює з цінностями «відчуття приналежності» та «життя, сповнене вражень» і позитивно з цінностями «смысл життя» та «відповідальний». Серед цінностей, які пов'язані з емоційним знаком вибору є цінності, які відносяться до блоку афективної автономії та рівноправ'я.

3. Самостійність вибору особистості позитивно пов'язана з цінністю «самостійний» та негативно з цінностями «соціальна сила», «задоволення»,

«життя, сповнене вражень», «соціальне визнання», «авторитет», «скромний», «сміливий», «захищаючий оточуюче середовище», «впливовий», «поважаючий батьків та старших», «здоровий», «приймаючий життя», «слухняний» та «насолоджуючийся життям» пов'язані із самостійністю здійснення вибору. У кореляції із самостійністю вибору переважають цінності, які відносяться до цінностей блоку «майстерність» та «афективна автономія».

4. Задоволеність результатом власного вибору позитивно пов'язана з цінностями «відкритий до чужих думок» і «питливий» та негативно з цінностями «задоволеність», «життя, сповнене вражень», «багатство», «мир у всьому світі», «мінливість життя», «насолоджуючийся життям». Із задоволенням результатом власного вибору переважно корелюють цінності з блоку «афективна автономія».

У перспективі планується виявлення задоволеності власним вибором у жінок та чоловіків в залежності від їх значущих цінностей на рівні нормативних ідеалів.

Список літератури

1. Карандашев В. Н. Методика Шварца для изучения ценностей личности: концепция и методическое руководство / В. Н. Карандашев. — СПб. : Речь, 2004. — 70 с.
2. Лебедева Н. М. Базовые ценности русских на рубеже XXI века / Н. М. Лебедева // Психологический журнал. — 2000. — Т. 21, № 3. — С. 73–87.
3. Лебедева Н. М. Ценностно-мотивационная структура личности в русской культуре / Н. М. Лебедева // Психологический журнал. — 2001. — Т. 21, № 3. — С. 26–36.
4. Разработка методики диагностики процессуальной стороны выбора / Леонтьев Д. А., Мандрикова Е. Ю., Фам А. Х. // Психологическая диагностика. — 2007. — № 6. — С. 4–25.
5. Рокич М. Природа человеческих ценностей / М. Рокич. — М. ; Нью-Йорк, 1973. — 276 с.
6. Федосова И. В. Проблема ценностных ориентаций в научной литературе / И. В. Федосова // Ценности и смыслы. — 2009. — № 2. — С. 75–92.

А. М. Орлова

аспирант факультета психологии

Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина

ВЗАИМОСВЯЗЬ ЦЕННОСТЕЙ ЛИЧНОСТИ НА УРОВНЕ НОРМАТИВНЫХ ИДЕАЛОВ С ОТНОШЕНИЕМ К СОБСТВЕННОМУ ВЫБОРУ

Резюме

В статье проведён анализ подходов к изучению проблемы ценностей и отношения к собственному выбору личности. Определены разнообразные подходы к проблеме изучения ценностей. Показано, что ценности лежат в основе осуществления собственного выбора. Установлены взаимосвязи ценностей личности на уровне нормативных идеалов и отношения к собственному выбору.

Ключевые слова: выбор, ценности, нормативные идеалы, удовлетворённость, самостоятельность, продуманность, эмоциональный знак выбора.

A. M. Orlova

graduate student of psychology

Kharkiv National University V. N. Karazin

**RELATIONSHIP VALUES PERSONALITY AT NORMATIVE IDEALS
WITH RELATION TO THEIR OWN CHOICE**

Summary

The approaches to the problem of values and attitudes to their choice of the individual have been analyzed in the article. A variety of approaches to the study of values have been identified. It is shown that the values are the basis of their own choice. Relationships at the level of the individual values of normative ideals and attitudes toward their own choice have been established.

Key words: choice, values, normative ideals, satisfaction, self-reliance, intelligent, emotional symbol of choice.